

Edin Radušić
Bahrudin Beširević

Jabuka razdora

A č š ž
B H A

Ključno pitanje

- Da li je „agrarno pitanje“ bilo političko ili ekonomsko pitanje i da li je „agrarno pitanje“ doprinijelo podjelama u bosanskom društvu i migraciji stanovništva iz zemlje?

Tema

Modul se bavi agrarnim pitanjem u BiH, Srbiji, Kosovu, Makedoniji i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslaviji). Pokriva period od kraja 19. vijeka do dvadesetih godina 20. vijeka. Tema je relevantna jer je agrarno pitanje bilo jedno od najvažnijih pitanja u procesu promjene otomanske (muslimanske) vlasti od strane Austrijanaca i Srba u hrišćansku vlast. Na kraju otomanske vladavine većina zemljoposjednika su bili slovenski muslimani, a većina seljaka su bili slovenski hrišćani. Promjena vlasništva nad zemljom sa muslimanskih posjednika na hrišćanske seljake bila je jedna od glavnih tačaka *Srpskog nacionalnog pokreta* tokom stvaranja srpske nacionalne države u 19. vijeku i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslavije). Svaka promjena vlasništva nad zemljom shvatana je od strane muslimana kao direktan napad na zajednicu slovenskih muslimana ili čak na njihovu religiju. Na kraju, agrarno pitanje bilo je neka vrsta paradigme odnosa između muslimana i pravoslavnih hrišćana na Balkanu, i između muslimanske i hrišćanske države. U današnje vrijeme, oduzimanje zemlje od slovenskih muslimana i davanje iste hrišćanima, vidi se kao čin pravde (od strane Srba) ili kao čin nepravde (od strane Bošnjaka muslimana).

Ciljevi

Radionica ima za cilj da učenicima pruži informacije o agrarnom pitanju u BiH i uticaju ovog problema na živote ljudi.

Ishodi učenja:

- Učenici će naučiti o značaju i suštini agrarnog pitanja u BiH;
- Učenici će uporediti stavove različitih nacionalnih grupa u odnosu na predložena rješenja agrarnog pitanja;
- Učenici će analizirati povezanost agrarnog i nacionalnog pitanja.

90
minuta

Smjernice za predavače:

Nastavnik daje uputstva učenicima i dijeli ih u četiri jednake grupe. Svaka grupa dobija mape, kartu i dokumente koji su u vezi sa njihovim zadatkom. Svrha mapa je da pomogne učenicima da shvate poziciju Bosne i Hercegovine i poziciju bosanskih religijskih grupa u Monarhiji.

Učenici čitaju i analiziraju tekstualne i ostale istorijske izvore, prateći ključno pitanje i pitanja koja se odnose na njihov konkretan zadatak. Rezultat njihovog rada treba zapisati u obliku tačaka koje će predstaviti jedan ili dva predstavnika svake grupe.

I grupa predstavlja poziciju austrougarske vlade,

II grupa predstavlja srpsku stranu,

III grupa predstavlja poziciju Bošnjaka – muslimana,

IV grupa predstavlja poziciju Srbije – Jugoslavije i stanovišta zemljoposjednika i seljaka nakon Prvog svjetskog rata.

Nakon toga, svi učenici analiziraju predstavljene argumente i pokušavaju da odgovore na ključno pitanje: *Da li je agrarno pitanje bilo političko ili ekonomsko pitanje i da li je agrarno pitanje doprinijelo podjelama u bosanskom društvu i migraciji stanovništva iz zemlje i kako?*

Vremenska orijentacija:

Aktivnost 1.

Nastavnik daje instrukcije za aktivnost, upoznaje učenike sa ključnim pitanjem, istorijskim kontekstom radionice, dijeli učenike u četiri grupe, daje im izvore za rad i objašnjava svakoj grupi što je njihov zadatak.

Aktivnost 2.

Analiziranje izvora, diskusija unutar grupe i izvođenje zaključaka.

Aktivnost 3.

Kratki uvod o analiziranim istorijskim izvorima i predstavljanje zaključaka od strane jednog ili dva predstavnika svake grupe

Aktivnost 4.

Završna diskusija kroz prizmu ključnog pitanja. Diskusija je fokusirana na stavove i argumente četiriju strana. Ona ukazuje na slične ili različite elemente u argumentaciji.

Uvod

Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini austrougarskog perioda bilo je goruće pitanje cjelokupnog društvenog života. Pored age i kmeta, u njega su bili uključeni predstavnici austrougarske vlasti, domaćih političkih i vjerskih organizacija. Kmetjskih porodica, za vrijeme austrougarske vlasti, bilo je više od sto hiljada. Većina zemljoposjednika bili su muslimani (Bošnjaci), a većina obrađivača zemlje (čifčija, kmetova) bili su hrišćani, posebno Srbi. Na područjima koje pripaja Srbija 1878. i nakon balkanskih ratova, kao i nakon stvaranja Kraljevine SHS, dolazi do radikalnog rješenja agrarnog pitanja i promjene zemljovlasničkih odnosa.

Izvor 1**BiH i Balkan poslije 1878.**

:// 111. /2012/07/19/ - - - / (6 A 2013)

Izvor 2**Vjerska struktura zemljoposjednika s kmetovima u Bosni i Hercegovini 1910.**

Broj zemljoposjednika s kmetovima	Ukupno	Muslimani	Ostali
	10.463 (100%)	9.537 (91,15%)	926 (8,85%)

Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910, S 1912.

I grupa

Izvori za razumijevanje pozicije austrougarskih vlasti:

Pitanja:

1. Kako je Austrougarska razumjela agrarno pitanje i kakvo rješenje je predložila?
2. Koji su bili argumenti za takvo rješenje?
3. Da li je moguće u izvorima naći odgovor na pitanje: Da li je agrarno pitanje uticalo na migracije stanovništva u to vrijeme i u kojoj mjeri?
4. Kako je želja austrijske politike da ima lojalne podanike uticala na agrarnu politiku?

Izvor 1

Obećanje Austrougarske da će riješiti agrarno pitanje

“Jedan od glavnih argumenata ministra vanjskih poslova Austrougarske Andrassyja za dobijanje mandata njegove države nad BiH na Berlinskom kongresu bilo je neriješeno agrarno pitanje koje, po njegovom mišljenju, oronula Osmanska carevina nije u stanju riješiti, preporučivši svoju zemlju kao jaku i nepristrasnu snagu, sposobnu da uredi prilike u toj nemirnoj osmanskoj pokrajini.”

F. H. , Privreda i društvo u BiH, Sarajevo 1987, .
139

Izvor 2

Austrougarska vlast o agrarnom pitanju u saborskim raspravama 1911.

Agrarno pitanje u vrijeme okupacije nije ni postojalo u formi otkupa kmetova (prelazak zemlje u ruke seljaka) već u stvaranju pravne sigurnosti između kmeta i age (zemljoposjednika).

Vlada može, dakle, mirne savjesti, potvrditi da je agrarno pitanje tačno proučila, oprezno i nepristrasno rješavati počela, te ga brzo i uspješno riješila.

Ekspozé civilnog adlatusa barona Benka od 3. aprila 1911, BHS, I/1910-11, III, LXXXVI sjednica, str. 1916

Izvor 3

Najava postupnog rješavanja agrarnog pitanja

“Ništa se silom neće mijenjati bez zrelog prosuđivanja šta vam treba. Stari zakoni će vrijediti sve dok novi ne budu doneseni.”

Proklamacija cara Franje Josipa upućenoj stanovništvu BiH 1878, Sarajevski list

Izvor 4

Vladin zakonski prijedlog o rješenju agrarnog pitanja:

Paragraf 1:

Kmetovska se selišta u Bosni i Hercegovini mogu otkupiti samo dobrovoljnom pogodbom između gospodara zemlje i kmeta.

Vladin Zakonski prijedlog o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta u Bosni i Hercegovini, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, godina 1911., S 1911, .177

Izvor 5

Britanski konzul o agrarnom pitanju i željama seljaka

“Seljaci ne žele obrađivati polja za njihove begove i age i u neznanju vjeruju da će promjena vlasništva biti posljedica njihovog postupka. (...) Na ovakve postupke seljaka vlast je reagirala izdavanjem objave koja upozorava seljake da će oni koji ne obrađuju njihova imanja i ne izvršavaju obaveze prema posjednicima biti podvrgnuti kaznama. (...) Austrijske vlasti nastoje pojačati povjerenje jednakim tretmanom i hrišćana i muslimana, ali mjere vlasti ne zadovoljavaju hrišćane. Oni misle da je pravedno da ne plaćaju ništa zemljovlasnicima.”

FO 195/1212, Freeman-Layardu, Bosna Serai, 19th February 1879, no. 8; FO 195/1212, Freeman-Layardu, Bosna Serai, 3rd December 1879, no. 43

Izvor 6

Stav austrougarske vlasti o promjeni zemljovlasništva

Još ranije se mogao uočiti stav Austrougarske da se ne dozvoli prelazak zemlje u srpsko vlasništvo i njihovo jačanje na tom polju. (...) Naglašeno je da bi ovakva promjena bila politički nepoželjna, vjerovatno zbog naraslog uticaja Srbije i nepouzdanosti srpskog etničkog elementa. Cilj vlasti je bio prelazak zemlje u austrijske ruke, pri čemu bi značajnu ulogu odigrala Banka Austrije sa sumom do 10 000 000 kruna. Kupljena zemlja bi bila stavljena na raspolaganje austrijskim kolonistima.

Edin Radušić, Agrarno pitanje u bosanskohercegovačkom Saboru, . 77

II grupa

Izvori za razumijevanje pozicije Srba:

Pitanja:

1. Kako srpska strana razumije agrarno pitanje i koje rješenje nudi?
2. Koji su bili argumenti za takvo rješenje?
3. Da li je moguće u izvorima naći odgovor na pitanje: Da li je agrarno pitanje uticalo na migracije stanovništva u to vrijeme i u kojoj mjeri?
4. Kako je austrijska agrarna politika uticala na lojalnost ili nelojalnost Srba?

Izvor 1

Srpski seljaci o agrarnom pitanju i povezivanje agrarnog pitanja s pitanjem lojalnosti državi

Stanovništvo Nevesinjskog kraja se smatra tradicionalnim vlasnikom zemlje koju obrađuje i o tome se izjavljiva: "To je vlasništvo mog oca, "to su mu ga Turci silom oduzeli. Otomanska uprava je silom oduzela naša polja i dala ga feudalcima. (E) Dok smo mi na svom ognjitu i svojoj zemlji slobodni, možemo biti od koristi i sebi i Vladi. Svaki feudalac je naš neprijatelj i ko njega uzima u zaštitu taj naš tlati.

H. Kapidžić, Iseljavanje srpskog seljaštva iz Hercegovine 1902., GDIBiH

Izvor 3

Srpski poslanici u Saboru BiH o agrarnom pitanju i pitanju lojalnosti državi

Zbog prezaduženosti, seljaci bi pri fakultativnom otkupu (sporazumom između zemljoposjednika i kmeta), pri prvoj nerodici, došli na prosjaki "tap. S druge strane, od seljaka koji bi se oslobodio obligatornim načinom (obaveznim prelaskom u ruke seljaka bez izbira na volju zemljoposjednika) i država bi imala velike koristi. Dobila bi odane podanike, prošete ljubavlju prema domovini, koji bi bili temelj reda i zakonitosti.

(...) Broj srednjovjekovne bosanske vlastele koja je prešla na islam nije bio tako veliki kako govore Muslimani, i na početku 19. stoljeća u Bosni je bilo svega 48 nasljednih begova. Spahije na početku osmanske uprave nijesu bili domaći sinovi nego stranci, porijeklom iz Azije. Tek u vrijeme anarhije u Osmanskom carstvu asimilirani stranci su prigrabili svu vlast u Bosni pretvarajući carske zemlje u svoje baštine (vlasništvo).

S druge strane, Srbi u Bosanskoj Krajini su imali autonomiju u doba klasične osmanske vlasti, ali su je vremenom izgubili kao i tapije (dokument o posjedu zemlje) na svoju zemlju, najviše putem nasilja. Ako bi Srbi i bili doseljenici iz Stare Srbije, Crne Gore i Istočne Hercegovine, sigurno su imali više moralnog prava na zemlju od onih koji su došli iz Anadolije ili iz nekog drugog dijela Male Azije.

(...) I srpski poslanici smatraju agrarno pitanje životnim za svoj narod. (...) Da dođe do uvjerenja o nužnosti obligatornog otkupa ministra Bilinskog je natjerala pretpostavka da će oko cijele Bosne i Hercegovine biti jedan niz slobodnih seljaka. Od sinjega mora do tihog Dunava hvatati i srpska država, gdje će biti slobodni seljaci, pa sad u BiH kad vide seljaci, kako su oni u Srbiji slobodni, moglo bi se dogoditi da polnu gravitiraju onamo.

Sjednice BH Sabora za 1910. i 1911. BHS, I/1910/1911., Sarajevo 1911.

Izvor 2

Običan ovjek o agrarnom pitanju

Čedan Mostarac je prišao: "Zna li, gospodine, kakva nam je danas fajda od kmetova? Uzmi mijeh pa ga napuni zejtinom i nađini malu rupu da kaplje kap po kap na zemlju. U dugo vremena kane po jedna kap i zemlja je upije. Kad iskaplje sav zejtin, u mijehu nema ništa, a ni na zemlji se ne može poznati, gdje je kapalo. Mijeh ti je kmet, a zemlja ti je aga.

Srpska riječ, br. 239, 2. (13.) 11. 1910.

Izvor 4

Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine

Za vrijeme austrougarske vladavine (1878! 1918) računalo se da je Bosnu i Hercegovinu napustilo oko 140 000 Muslimana, koji su odselili u Tursku* i oko 30 000 do 40 000 Srba koji su, većinom, naseljavani u Srbiji. (...) Pokret iseljavanja seljaštva iz Nevesinjskog sreza dobija na zamahu i "irini odlaskom prvih porodica u Srbiju i "iri se iz Zovog Dola i Lukavca (E).

* Između Berlinskog kongresa 1878. i balkanskih ratova 1912 1913. Osmansko carstvo je na krajnjem zapadu obuhvatalo teritoriju Novopazarskog Sandžaka i tako se sa Austrougarskom granilo na istočnoj granici današnje Bosne i Hercegovine.

I. Hadžibegović, Moderne migracije, Prilozi IIS, XXII/23; Izvještaj barona Redvica očnoj oblasti od 16. juna 1902, prema H. Kapidžiću, Iseljavanje srpskog seljaštva iz Hercegovine 1902., GDIBiH.)

Izvor 5

Pjesnik Aleksa "anti (o iseljavanju srpskog seljaštva iz Hercegovine u pjesmama Seoba i Znaš li, brate, Nevesinje ravno?

O, ne dajte, Srbi, da Vukova ljaga
Okalja vam obraz list ko sunce s neba!
Ne idite, braćo, od rodnoga praga,
Jer mulenoj zemlji mulenika treba...
Treba mu "ke snage i vite"kih ruka,
Treba Obilića i slobodnih l'ov'oo;
Treba va'e smrti i va"ijeh muka,
Jer, tamo daleko, naša zora spava.
Zna li tamo ono mjesto slavno,
Zna li, brate, Nevesinje ravno?
Tamo braća u nevolji cvile:
Mračna lela poniknula nikom,
Sledila se srca u junaka,
Sledile se du'e u junaka,
Jer nevolja opasala jaka:
Zla godina i zli janičari,
Kroz ko"eve prazne vjetar duva,
Glad se ceri, mulenike mjeri,
Okiva ih verigama ljutim,
Sokolima laka lomi krila,
Da nam zemlja ostane bez kri!

Aleksa Šanti, SEOBA (1902.); ZNAŠ LI, BRATE, NEVESINJE RAVNO? (1903)

III grupa

Izvori za razumijevanje pozicije Bošnjaka / Muslimana

1. Kako su Bošnjaci/Muslimani razumijeli agrarno pitanje i kakvo rješenje oni nude?
2. Koji su argumenti za takvo rješenje?
3. Da li je moguće u izvorima naći odgovor na pitanje: Da li je agrarno pitanje uticalo na migracije stanovništva iz tog vremena i u kojoj mjeri?
4. Kako je austrijska agrarna politika uticala na lojalnost ili nelojalnost Bošnjaka/Muslimana?

Izvor 1

Molba travničkih i sarajevskih begova upućena austrijskom caru iz novembra 1895.

“Položaj Muslimana pod austrougarskom upravom općenito je počeo da slabi i za to krivicu snose upravne vlasti, jer ne vode dovoljno računa da se poštuju običaji i propisi koji su na snazi niti vode računa o ljudskoj pravdi. Neuzimanje u zaštitu prava muslimana u agrarnim stvarima pokrenulo je muslimane na selidbu u Tursku. (...)Za vrijeme austrougarske vladavine (1878! 1918) računa se da je Bosnu i Hercegovinu napustilo oko 140 000 Muslimana, koji su odselili u Tursku i oko 30 000 do 40 000 Srba koji su, većinom, naseljavani u Srbiji.

Borba Muslimana BiH za vjersku i vakufsko mearifsku autonomiju, G đ , : F H , S 1967, . 63; I. H ž ć, Moderne migracije, IIS, II(23)

Izvor 3

Muslimanski poslanici u Saboru o agrarnom pitanju

U Bosni i Hercegovini Muslimani smatraju da je za obligatorni otkup kmetova (obavezan prelazak zemlje u ruke seljaka bez obzira na volju zemljoposjednika) vezan njihov životni opstanak. (...) Kad biste vi (Srbi) htjeli bratski raditi, (...) ne biste ga ni onda kad bi to pitanje vi odlučivali, trebali forsirati. (...) Muslimanski su posjednici starosjedoci, a zemlja bosanskih aga i begova je njihova baština (vlasništvo) još od srednjeg vijeka koju su im Osmanlije priznale prilikom osvajanja Bosne, kada je bosanska vlastela mahom prešla na islam. Tek zadnje osmansko zakonodavstvo napravilo je od vlasnika u potpunom smislu mutesarife, tj. vlasnike u smislu šerijatskog prava (...). Kraljevi i velikaši bosanski, bili su ili katolici ili patareni (bogumili), pa ni narod nije bio pravoslavne vjere, jer je tada u Evropi vladalo načelo ‘Čija zemlja toga i vjera’. Patareni toliko volješe svoju baštinu da radi nje i na islam predoše jer su je jedino tako mogli zadržati po osvajanju Bosne od strane Osmanlija. Pravoslavni narod u Bosni nije starosjedilački već doseljenički i to najviše iz Stare Srbije, koji se u Bosnu naseljavao u doba osmanske vladavine, zbog smanjivanja broja Muslimana usljed kuga i ratova. (...) Kada bi zakupnik postao slobodnim seljakom, napredak mu nije izvjestan jer ni slobodni seljaci, kojih je oko polovina, uglavnom ne stoje ništa bolje (...). Većina zakupnika nije naviknuta na samostalno gospodaranje zemljom, neki čitluci bi se vremenom raskomadali i usitnili usljed dioba među suvlasnicima, te ne bi bili dovoljni za prehranjivanje njihove porodice i na kraju, postojala je opasnost da, kada zemlja bude mobilna budući slobodni seljak padne u ruke zelenaša i pretvori se u bezemljaša. Od ovih nedaća čifčija je bio zaštićen u zakupničkom odnosu, u kojem se do tada nalazio.

S BH S 1910. 1911. BHS, I/1910/1911. S 1911.

Izvor 2

Muslimanske novine o važnosti zemljoposeda

“Muslimani ne puštajte zemlje iz ruku jer narod bez zemlje je narod bez budućnosti, jest stablo bez korijenja. Organizujte društva za kupovanje zemlje.

Musavat, br. 82, 8. X 1910.

Izvor 4

Pjesnik Aleksa Šantić o iseljavanju bosanskohercegovačkih muslimana u pjesmi Ostajte ovdje...

“Ostajte ovdje!... Sunce tuđeg neba,
Neće vas grijati kô što ovo grije;
Grki su tamo zalogaji hljeba
Gdje svoga nema i gdje brata nije.
Od svoje majke ko će naći bolju?!
A majka vaša zemlja vam je ova;
Bacite pogled po kršu i polju,
Svuda su groblja vaših pradjedova.
(...)
(...) U tuđem svijetu za vas pelen cvjeta;
Za ove krše sve vas, sve vas veže:
Ime i jezik, bratstvo, i krv sveta,
Ostajte ovdje!... Sunce tuđeg neba
Neće vas grijati kô što ovo grije-
Grki su tamo zalogaji hljeba
Gdje svoga nema i gdje brata nije...

A. Š ć, Ostajte ovdje

Izvor 5

Srpski etnograf Jovan Cvijić o uzrocima iseljavanja Bošnjaka/Muslimana i problemu zemljoposjeda.

“Poznato je da su se muhamedanci počeli iseljivati iz Bosne i Hercegovine posle (austrougarske) okupacije; pred 1908. godinu to iseljavanje je bilo sasvim oslabelo; od Aneksije je uzelo najveće razmere. Ovo je naročita vrsta migracija. U Evropi migriraju danas veće narodne mase iz ekonomnih uzroka. Iseljavanje bosanskih muhamedanaca samo je u maloj meri izazvano ekonomskim, mnogo više psihičkim uzrocima. (...) Ali najveća opasnost od iseljavanja bosanskih muhamedanaca i za srpsku narodnost i za ostale domaće elemente u Bosni u tome je što će iza bosanskih muhadžira (iseljenika) ostati prazne zemlje, velike prostorije i što one mogu biti naseljene strancima. (...) Zato nije dovoljno samo otkupljivanje zemlje, koje ostanu iza muhamedanaca u Bosni, već treba sprečiti da se na njima naseljavaju stranci. Treba naseljavati Srbe, Hrvate i Slovence. Ako se ne mogu naseliti ljudi našega jezika, neka to ostanu unutrašnje prostorije, po kojima će se moći domaći raširiti i umnožiti.

J C ć, O iseljavanju bosanskih muhamedanaca, K ž , 16. 1910, S , K 3 (T I): B 1987.

1. Kako je srpska/jugoslovenska vlada razumjela agrarno pitanje i kakvo rješenje ona predlaže?
2. Koji su argumenti za takvo rješenje?
3. Kakva je bila reakcija zemljoposjednika i seljaka i njihovih političkih predstavnika?

Izvor 1

Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme (27. februar 1919)

I. Raskidanje kmetovskih odnosa

1. Kmetovski (čifčijski) u BiH, zatim u novim krajevima Srbije i Crne Gore razrešuje se, a novo se stvaranje kmetovskog (čifčijskog) odnosa zabranjuje.
2. Dosadašnji kmetovi (čifčije) prolašavaju se slobodnim vlasnicima dosadašnjih kmetovskih zemalja.
3. Dosadašnji vlasnici (age) dobivaju za oduzetu zemlju odštetu, koju im garantuje država. Posebnim će se zakonom odrediti visina odštete i način kako će se ona isplatiti. (...)

II. Raskidanje kolonatskih odnosa

7. Kolonatski i ostali kmetstvu slični odnosi između gospodara zemljišta i težaka u Istri, Goričkoj, Dalmaciji i drugim oblastima Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca raskidaju se saobrazno ustanovama prvog poglavlja (...) ovih odredaba.

Službene novine Kraljevstva SHS, 27. 1919; P ć- ć, Istorija Jugoslavije 1918-1988, стр. 275

Izvor 3

Ustav Kraljevine SHS

ČL. 42

Feudalni odnosi smatraju se pravno ukinuti danom oslobođenja od tuđinske vlasti. Ukoliko su gde pre toga roka počinjene nepravde razrešenjem feudalnih odnosa ili njihovim pretvaranjem u privatno-pravne odnose, ima se zakonom sprovesti ispravka. Kmetovi (čifčije), kao i uopšte zemljoradnici koji obrađuju zemlju u kmetstvu sličnom odnosu, utvrđuju se kao slobodni sopstvenici državnih zemalja, ne plaćaju za to sami nikakvu odštetu i imaju se ubaštiniti.

Službene novine Kraljevstva SHS, . 142, 28. 1921; P ć- ć, I J 1918-1988, . 193.

Izvor 5

Program Jugoslovenske muslimanske organizacije

III. Gospodarska politika

(...) Do rješenja kmetovskog pitanja ostaju nepromijenjeno na snazi i dosadašnji pravni odnošaji između zemljovlasnika i kmeta, te pravna zaštita toga odnošaja sa obje strane (...).

Izvor 2

Radikali i muslimanski nacrt Ustava

(...) Još je teže pitanje agrara. Za muslimane ono je najvažnije. (...) Muslimani, dakle, traže naknadu apsolutnu i opštu, za sva dobra ma kakve prirode bila ona, ako imaju materijalnu vrijednost, a imala bi im se oduzeti ili su im već oduzeta.

A evo šta kaže druga zainteresirana strana, težaci bosanski, u svom ustavu: 'Zemlja pripada onima koji je sami obrađuju. Svi dosadašnji oblici držanja i svojine zemlje koji su protivni ovom načelu ukidaju se ukoliko se zakonom ne odrede izuzeci. Nigde ne smeju postojati kmetovski, čifčijski, kolonatski i njima slični odnosi. Za raskidanje takvih odnosa u korist koji su zemlju radili ne priznaju se naknade'.

P ć- ć, Istorija Jugoslavije 1918-1988, . 189-190

Izvor 4

Agrarno pitanje u BiH.

Odatle je reisul-ulema Čaušević tačno rekao predsjedniku Zemaljske vlade Atanisiju Šoli da je Bosna zapala pod teror kakvog ne pamti. Na udaru su se prvo našli bošnjački zemljoposjednici, kojima su srpski seljaci širom Bosne jednostavno palili kuće i gospodarske zgrade i time jednostavno otimali zemlju. Stanje naroda je bilo takvo da je regent Aleksandar u Manifestu narodu od 24. XII 1918, (6. I 1919) pored ostalog izjavio: 'Ja želim da se odmah pristupi pravednom rješavanju agrarnog pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posjedi. U oba slučaja zemlja će se podijeliti među moje siromašne zemljoradnike, s pravičnom naknadom dosadašnjim njenim vlasnicima'.

M. I ć, Historija Bošnjaka, . 490

P ć- ć, Istorija Jugoslavije 1918-1988, . 205

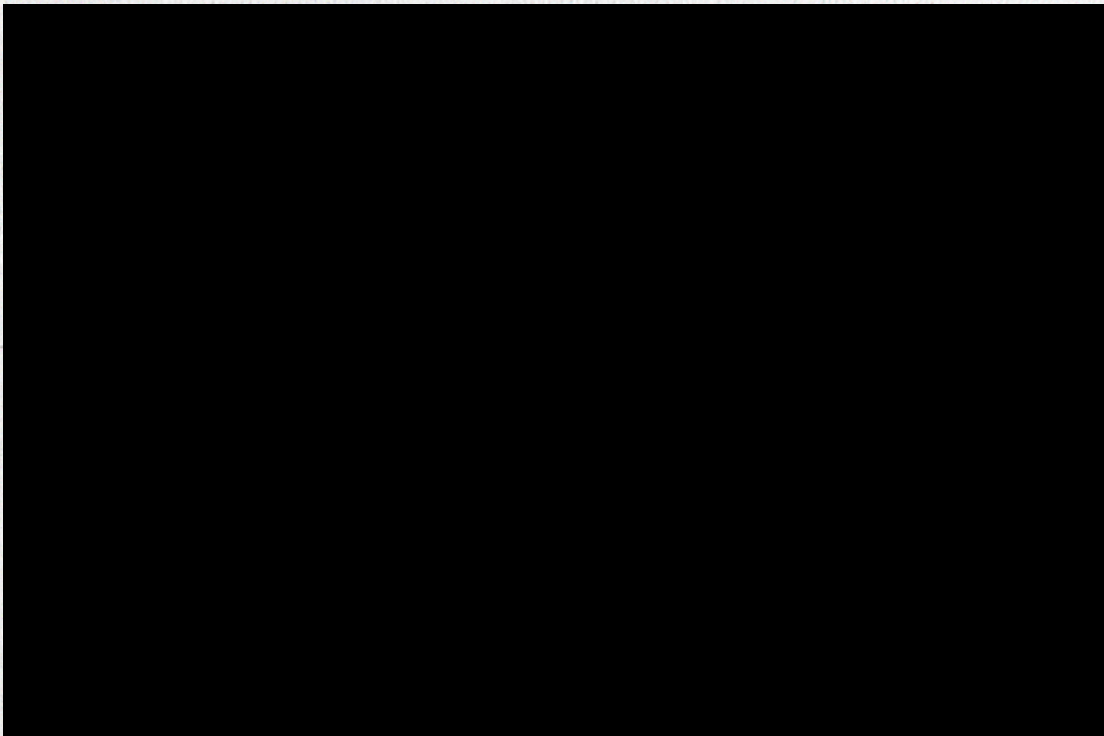
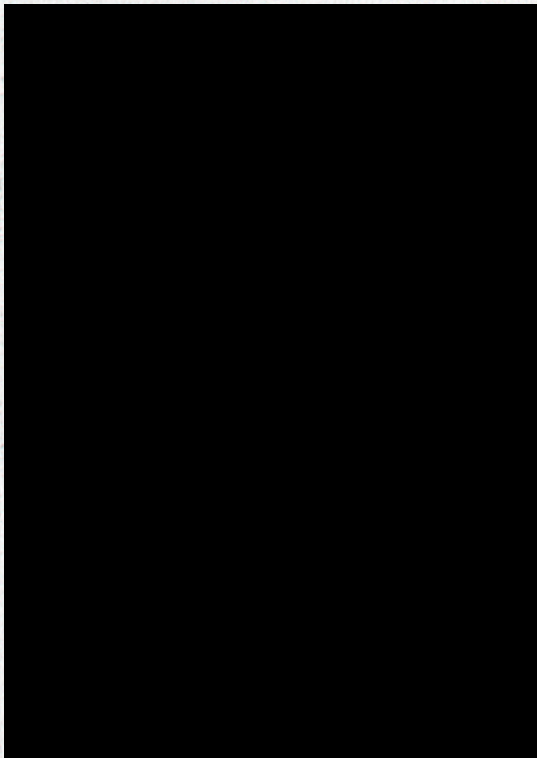
Izvor 6

Karikature

Karikature izložene na prozorima banjalučkog demokratskog lista Država, u znak protesta zbog politike saradnje vladajućih radikala sa Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom i Slovenskom ljudskom strankom i sporosti rješavanja agrarnog pitanja.

Radikalna parlamentarna zajednica

A BH, F ; E. O ; B H ;
12789/1920, ć, *Političko nasilje u BiH*
1918-1921, , F S , . 171

A BH, F ; E. O ; B H ;
12789/1920, ć, *Političko nasilje u*
BiH 1918-1921, , F S , str. 171)

Izvor 7

Sporazum Vlade i Džemijeta o glasanju za ustav

1. Dosadašnji vlasnici u južnoj Srbiji dobivaju pravednu naknadu za oduzetu zemlju. (...)
3. Ako bivši vlasnici nemaju nikakvog drugog zemljišta, osim onoga na kome žive kmeti ili koje se nalazi u kmetstvu sličnom odnosu, takvim se vlasnicima pored naknade u novcu, obezbeđuje najmanje 20 hektara tj. 200 dunuma ziratnog zemljišta, ako su se zemljoradnjom bavili ili hoće da se zemljoradnjom bave ubuduće sami ili u vlasitoj režiji (...)
4. Ako bivši vlasnici imaju pored kmetskog zemljišta (...) još i potpuno slobodnog zemljišta (begluka), dobit će samo naknadu u novcu (...).

P Ć- Ć Ć, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, . 190-191

Izvor 8

Eliminacija feudalnih odnosa u novooslobođenim krajevima

Proširenjem granica Srbije 1878. godine na jugoistok (Niš, Pirot, Leskovac) nametnulo se pitanje razrješenja problema imovinskih odnosa u novooslobođenim krajevima. Srbija, kao zemlja slobodnog seljaštva, nije mogla trpjeti spahijski i čitlučki feudalni turski sistem, ali je proglašenje seljaka vlasnicima bez naknade bilo protivno odredbama Berlinskog ugovora, koji je izričito nalagao poštovanje imovinskih prava muslimana. Iz novooslobođenih krajeva iselio se pri završetku rata znatan broj muhamedanskih stanovnika. Prvo naseljavanje, pretežno Crnogoraca, bilo je neregulirano i donijelo je haotično i samovlasno zauzimanje zemlje i sječu državnih šuma.

:// . / /A (6 A 2013)

Izvor 9

Agrarna reforma i kolonizacija na prostorima Kosova i Makedonije nakon Balkanskih ratova

Jedna od glavnih mera za sređivanje stanja na Kosovu i Metohiji, isto tako u Makedoniji, trebalo je da bude agrarna reforma i kolonizacija (...). Uredba o naseljavanju novooslobođenih i prisajedinjenih oblasti Kraljevini Srbiji doneta je, doduše, 20. februara 1914. godine, ali je bilo premalo vremena za njeno metodično i masovnije sprovođenje u život u mobilizacijskim i ratnim uslovima koji su nastali već jula iste godine.

Glavni je zadatak bio, međutim, likvidacija feudalnih odnosa, koji su i bili pretpostavka ranijih i zatečenih nacionalnih odnosa; zemlja se nalazila većinom u rukama čitluk-sahibija (zemljoposjednika). Nosioci feudalnog sistema bili su turski i albanski begovi i čitluk-sahibije, a zavisno stanovništvo sastojalo se od srpske i albanske sirotinje.

D. Богдановић, *Књига о Косову, Српска академија наука и уметности, посебна издања, Књига 2, Уредник: академик А Исаковић, Београд, 1986 /knjiga dostupna na http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/ (6. 4. 2013)*

PITANJA ZA ZAVRŠNU DISKUSIJU

1. Da li se prilikom argumentacije preciziraju argumenti samo jedne ili obje strane?
2. Do koje mjere je agrarno pitanje doprinijelo podjelama unutar bosanskog društva?
3. Kako je agrarno pitanje uticalo na migracije iz zemlje?
4. Kako je agrarno pitanje riješeno po okončanju otomanske vladavine (u Sandžaku ! Novi Pazar, na Kosovu i u Makedoniji), a kako nakon završetka austrougarske vladavine (u Bosni i Hercegovini)?